

*Makalenin Türü: Derleme / Compilation

*Geliş Tarihi / First Received: 26.02.2022

*Kabul Tarihi / Accepted: 16.03.2022

*Atıf Bilgisi: Soysaldı, A. (2022). "Tekstil El Sanatlarında Su ve İbrik Motifleri".

Hars Akademi, 5, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, 446-454.

*Citation: Soysaldı, A. (2022). "Water And Ewer Motifs In Turkish Textile Handicrafts".

Hars Akademi, 5, Aydın Uğurlu and Traditional Arts Special Issue, 446-454.

TEKSTİL EL SANATLARINDA SU VE İBRİK MOTİFLERİ

*Aysel SOYSALDI**

Öz

Türklerde su her çağda mukaddes ve saygılı tutulmuştur. Suyun "Ab-ı Hayat" olması, "Su gibi Aziz ol" duaları, misafir ve büyüklere ibrik-leğenle abdest suyu dökme geleneği Türk-İslam kültürünü yansıtmaktadır. İnsan bedeninin yaratılışındaki dört unsurdan birinin su olması ve bu unsurun en güzel huyları sembolize etmesi suyun önemini artırmıştır. Türk dünyasında kutlanan Nevruz-yeni gün-baharın başlangıç bayramında su kültürünün ayrı bir önemi vardır. Kültürel mirasımız olan saray ve halk sanatlarında su kültürünün sembolizmi olan motiflerden en önemlisinin ibrik olduğu bilinmektedir. Türk-İslam etnografyasının önemli grubu olan tekstil malzemelerin başında halı ve kilimler gelir. İbrik motifli halı ve kilim seccadelerde sıklıkla karşılaşılan bir bezemedir. Geleneksel kız çeyizinde bulunan peşkir ve para keselerinde de ibrik motifleri işlenmiştir. İbrik motifleri genellikle sade olmakla birlikte çok süslemeli olanları da vardır.

Anahtar Sözcükler: Motif, Su, İbrik, Halı, Kilim.

WATER AND EWER MOTIFS IN TURKISH TEXTILE HANDICRAFTS

Abstract

Water has always been held sacred and respectful by the Turks. The fact that water is "elixir of life", the pray of "Be Saint like Water", and the tradition of pouring ablution water for guests and elders in a ewer-basin reflect Turkish-Islamic culture. The fact that one of the four elements in the creation of the human body is water and this element symbolizes the most beautiful habits has increased the importance of water. The cult of water has a special importance in the holiday of Nevruz-new day-Spring, which is celebrated in the Turkish world. It is known that the most important motif, which is the symbolism of the water cult in the palace and folk arts, which is our cultural heritage, is the ewer. Carpets and kilims come first among the textile materials, which are the important group of Turkish-Islamic ethnography. The ewer motif is a frequently encountered decoration on prayer carpets and rugs. The ewer motifs were also embroidered on the peşkir and money bags found in the traditional girls' dowry. Although the motifs of the ewer are generally plain, there are also some very ornate ones.

Keywords: Motif, Water, Ewer, Carpet, Rug.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Ankara.
asoysalster@gmail.com / ORCID: 0000-0002-0477-3612.

Giriş

Bedenimizin aslı su ve toprak olmakla birlikte her türlü besin kaynağı da su ve topraktır. Dolayısıyla besin zincirinin başı ve sonu da topraktır. Bedenimiz besinleri su sayesinde alabildiği gibi topraktan da susuz hiçbir besin kaynağı veya canlı yetişmez. Dolayısıyla bilindiği gibi dünyadaki hayat kaynağı olan su, insan vücudunun ortalama % 60-70'i sudur. Su aynı zamanda bedeni temizleyen, her türlü pislikten arındıran bir varlıktır. Su bedenin dışını temizlediği gibi, içini de toksin vb. zararlılardan temizleyerek vücudu hastalıklardan korur ve kurtarır.

Türk mitolojisinde su kültü ve Türklerin dini inanışlarında suyun yeri bir hayli önemlidir. Türklerde su her çağda mukaddes ve saygılı tutulmuştur. Göktürk yazıtlarında “İduk yer-sub” yani “Mukaddes yer ve su” tabiri sıkça kullanılır, “Ab-ı Hayat” için Kutadgu Bilig’deki su ile ilgili inanışlarda; Türklerin “Tiriglig suyu” yani “Dirilik suyu”, “İdillig su” yani “Kadehlik su” olarak, İnsana hem dünya hem ahiret hayatını veren su kültü şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca Dede Korkut metinlerinde de “Oğuz beyleri hep yettiler, Aru sudan abdest aldılar, Ağ/ak alınlarını yere koydular, İki rekât namaz kıldılar, Adı görklü Muhammed’e salâvat getirdiler...” gibi namaz anlatılarına sıkça rastlanır (Ögel 1995: 327-328).

Anadolu’da su içme bir saygı davranışı olarak oturularak içilir. Halk arasında su veren kişilere, özellikle de çocuklara “Su gibi Aziz ol” denir. Azizlik İslam’dan önce vahiy ile indirilen kutsal kitaplara inanan, tek tanrılı dinlerde de yüceltilen insanlara atfedilen kutsallık sıfatıdır. Bu isimle yüceltilen insanlar daima doğru, dürüst, fedakâr, alçak gönüllü, cömert ve affedicidir yani hoşgörülüdür.

Türk dünyasında kutlanan Nevruz-yeni gün-baharın başlangıcının bayram olarak kutlanmasında su kültürünün ayrı bir önemi vardır. Cemrenin suya, toprağa ve havaya düşmesi olarak bilinen tabiatın uyanışı bir su kenarında kutlanır. Ayrıca birçok yerdeki nevrüz kutlamalarında su üzerine yazılan şiir, mani vb. deyişlerin yanında testi veya ibrikle su dökülerek yapılan gösteriler de yer almaktadır.

Yunus Emre’nin “Öğüt Kitabı” anlamına gelen “Risâletü’n Nüşhiye” adlı manzum mesnevisinde; insanın yaradılışını anlatırken toprak ve su kültü şöyle işlenmektedir.

Padişahın hikmeti gör neyledi

Od u su toprağ u yile söyledi

Bismillâh diyüp getürdi toprağı

Ol arada hâzır oldu ol dağı

Toprağ ile suyu bünyâd eyledi
A'na Âdem dimeği ad eyledi

Yıl gelüp arduca depretdi anı
Adan oldı cism-i Âdem bil bunı

Surete cân girmege ferman olur

Padişah emri ana derman olur... (Göçgün 1995:51; Gölpınarlı 1943: 9-42)

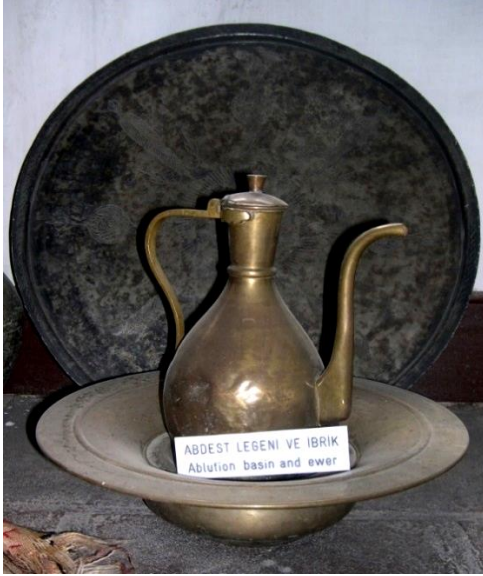
Bunun günümüz Türkçesiyle kısaca ifadesi şöyle yapılmıştır. “Allah’ın yüce bilgi ve becerisini gör! Ateş, su, toprak ve havaya seslenerek neler yaptı! Bismillah diyerek toprağı getirdi. O sırada su da orada hazır oldu. Toprak ve suyu çamur haline getirdi. Bu çamura şekil verip adına Âdem dedi. Ardından yel/hava gelip bu beden kalıbını kuruttu. Adem’in cismi bu şekilde oluştu. Bu kurutma işleminden sonra ateşte ısıtılıp kızdırıldı. Bu kızdırma ile bu kalıba ulaştı canı. Allah bu kalıba ruhundan ruh üfleyerek can verdi, ona güç ve kuvvet verdi”. Yunus mesnevinin devamında bu maddelerin her birinden dörder huy geldiğini, toprak ve su insanın iyi huylarının, diğer ikisi olan hava ve ateş ise heva ve heves huylarının kaynağı olarak ifade eder. Ayrıca “Can ile de dört yüce vasıf; İzzet, Vahdet, Hayâ ve Edep” halinin geldiğini söyler (Dilaver 2017: 339-340).

Mevlana Celaleddin-i Rumi’nin yedi öğüsünde “Cömertlikte su gibi ol, şefkat ve merhamette Güneş gibi ol, tevazuda toprak gibi ol, öfkede ölü gibi ol, ya olduğun gibi görün, ya görüdüğün gibi ol” der. Hacı Ahmet Kayhan duasında; “Allah’ım lütfet ki su gibi her yere canlılık ve hayat bahşeden, toprak gibi her şey üstüne bastığı halde nimetlerini esirgmeden herkese veren” olmayı dilemektedir. Aşık Veysel’in dediği gibi “Karnın yarıp, yüzünü yırtsan bile seni gülle karşılayan toprak” gibi olmayı öğütlemektedir. Dolayısıyla toprak ve su hayatın iyilik harcını oluşturmaktadır.

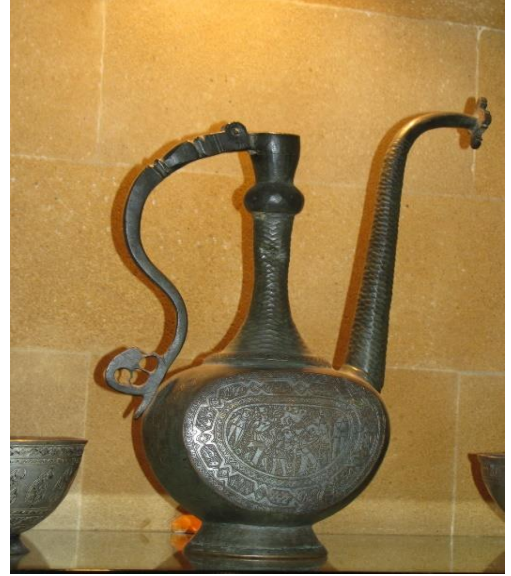
Türk atasözlerinden “su testisi su yolunda kırılır” sözünde; Testiden kastedilen insan bedenidir, “İnsan içinde ne taşırsa o yola gider, o yolda ömrünü harcar ve ölür” anlamındadır. Helal yiyerek bedenini temiz gıdalarla doldurmanın ve helal rızık için ömrünü harcamanın yanında, güzel ahlak sahibi olarak ruhunu manevi rızıklarla doldurma peşinde koşanların da Allah yolunda ahiret âlemine kavuşacağı anlatılmaktadır. İslam hayat estetiğinde abdestin su ile bedeni temizlemesi gibi, ruhun da temizlenmesi gerektiği hatırlanmalıdır. Bu açıdan düşünülürse seccadelerdeki göz önünde olan ibrik yanırlarının ruhun temizlenip saflaşarak, Aziz sıfatına ulaşmasını, sembolize ettiği söylenebilir. “Temizlik imanın yarısıdır” Hadis i Şerifi ile kastedilen hem bedeni hem de ruhi temizlik olsa gerektir. “İslam inancında abdest esnasında yıkanan uzuvlardan günahların döküldüğü, mahşerde Müslümanların abdest almaları nedeniyle yüzleri, el ve ayakları parlak olması durumunda çağrılacaklarını ifade

eden hadisler, bu manevi arınmışlığa işaret eder. Ayrıca Müslümanların büyük bir değer verdiği zemm ve bu suyun konduğu ibrikler de kayda değerdir (Altier 2019: 153). İbrik motifleri camilerdeki sıva üstü kalem işi süslemelerde, ibrik şeklinde istif "Esmâ-ül Hüsnâ" yazılı bezemelerde de görülmektedir (Fotoğraf 3).

Farsça "abriz" yani "su dökten" kelimesinin Arapçalaşmış şekli olarak kabul edilen ibrik, su ya da başka sıvı koymaya yarayan kulplu ve emzikli kap olarak tanımlanır (Altier 2019: 151). Türk-İslam kültüründe ibrik metalden yapılan, el yıkama ve abdest alma temizlik işlerinde kullanılmak üzere içine su doldurulan, musluk olmayan evlerde aile büyüklerinin eline su dökme eşyasıdır. İbrik ve leğen birlikte kullanılan misafirlere su ikramı yapılan eşya takımıdır. Testi ise topraktan yapılan, içme suyu doldurulan yine su taşıma ve saklama için kullanılan bir eşyadır. İbrik ve testi içinde su sembolik anlamlar ifade etmektedir. Türk-İslam kültüründe suya ve temizliğe verilen önem birçok saray ve halk sanatında ibrik motifinin işlenmesiyle anlaşılmıştır. "Osmanlı maden sanatı üzerinde yapılan araştırmalarda Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki tombak ve gümüş ibrikler makale konusu olmuştur (Fotoğraf 4). Müzedeki beş adet ibrik tombak malzeme ile yapılmış, bir tanesi ibrik ve süzgeçli leğen takımıdır. Tombak, bakıra yüzde on oranında çinko katılarak elde edilen, altın görünüşüne sahip madeni bir alaşımdır. Tombak malzemeden imal edilmiş başlıca kap türleri, ibrik, leğen, hamam tası, kahve güğümü, gülâbdan ve buhurdanlardır. Bunlar arasında en bol sayıdaki eserler, ibrik ve leğen türündedir" (Fotoğraf 1), (Tuncel 2006: 195-212).

Fotoğraf 1. Abdest leğeni ve ibriği, Yozgat Müzesi.

Fotoğraf 2. şerbet ibriği, Azerbaycan.

(Soysaldı Arşivi).

Fotoğraf 3. Cami duvarı yazılı ibrik motifleri, Burdur-Tefenni-Belkaya Köyü camii mihrap duvarı, sıva üstü kalem işi, (Soysaldı arşivi 2013).

Fotoğraf 4. Tombak ibrik-leğen, Topkapı sarayı, (Tuncel 2006: 211).

Halı ve Kilimlerde İbrik Motifi

Türk-İslam kültüründe ibrik motiflerinin en çok uygulandığı etnografik tekstil malzeme arasında halı ve kilim seccadeler, para keseleri ve peşkirler dikkati çekmektedir. Bu eserler maddi kültür mirasımız ve taşınabilir kültür varlıkları arasında tanımlanmaktadır. Ancak bu eserler aynı zamanda somut olmayan kültür mirasımızın göstergeleridir. Çünkü bu eserler üzerindeki bezeme ve renkler insanların hayat tarzlarını, özellikle de dini felsefe, ibadet ve dua biçimlerini, özellikle ibadetin nasıl, hangi ortamda, hangi duygu ve düşüncelerle yapıldığını anlatmaktadır. Rahmetli Prof. Y. Kenan Özbel’de “El sanatları arkeolojik tabletler gibidir, onu yapan ve kullanan milletin hangi ortamda, nasıl yaşadığını, gelenek-görenek ve inançlarını anlatır” demiştir.

Fotoğraf 5. Kilim seccadeler, a) saf seccade, b) kilim yayğı, Erzurum, (Soysaldı arşivi).

Erzurum, Burdur, Antalya ve Kırşehir’de tespit edilen seccade kilim ve halı örnekleri yanında ulaşılamayan birçok yörenin halı ve kilim dokumalarında ibrik motifleri görülmektedir. Halı ve kilim seccade ve yaygılarda ibrik yangışları zeminde, mihrap tepeliğinde, mihrabın üst köşelerinde veya mihrap nişi içinde yer almaktadır.

Erzurum Kilimlerinde ibrikler bir kaide üzerinde, dörtgen ve üçgen hazneli, kulplu, emzikli ve kapaklı olarak biçimlendirilmiştir. Soldaki üç mihraplı saf seccadenin mihrap tepelerinde yer alırken diğer kilimde verev hatlı bezeme kuşaklarından ikisi ibrik motifleriyle süslenmiştir. (Fotoğraf 5).

Burdur ve Antalya halı yayğı ve seccade örneklerinde ise dörtgen veya geometrik hazneleri dört bölmeli süslenmiş, kulplu, emzikli ve kapaklıdır (Fotoğraf 6-7). İbrik hazneleri dört yapraklı yonca ve beneklerle süslüdür. İbrik motiflerinin emziklerinden akan su yerine, karanfil çiçekleri çıkar. Güzel kokulu karanfil çiçekleri çevresine güzellik saçan temiz ruhlu bir kişiliğin ifadesi olsa gerektir. “Konya Lâdik seccadelerinin mihrap köşelerinde de ibrik motifleri bulunmaktadır. İbrik motiflerinin bazılarının ucunda karanfil yer almaktadır. Yöre halkı tarafından bu motif “Karanfilli İbrik” olarak isimlendirilmektedir” (Akpınarlı 2016: 967-968).

Fotoğraf 6. Taban halısı köşe detayı, 19.yy. Burdur Müzesi(Soysaldı arşivi, 2013).

Fotoğraf 7. Halı seccade mihrap detayı, Özel koleksiyon, (Soysaldı arşivi, 2011).

Kırşehir-Mucur seccadesinde mihrap köşelerinde büyük yuvarlak hazneli simetrik duran, iki ibrik yer almaktadır. İbrik haznesi üç rozet çiçeği, kapak üzeri de tığlarla süslenmiş estetik kaygıyla tasarlanmış hissi uyandırmaktadır. Köşelerde tek başına olan bu vurgulu ibrik motifleri seccadenin bezeme karakterini oluşturmaktadır.

Seccadelerdeki bu yanış insanlara temizliği ve abdest almayı hatırlatmak için kullanılmış olsa gerektir. Bazı kaynaklarda bu motifin dokuma halı ve kilim seccadelerde abdest almayı sembolize eden, küçük bir motif olarak uygulandığı ifade edilmektedir (Ston, 1997:75).

Fotoğraf 8. Kırşehir-Mucur seccadesi, (Soysaldı arşivi).

Para Kesesi ve Peşkirlerde İbrik Motifi

Para keseleri genellikle tığ örgüsü ile sık ilmekli örülmüştür. Çeyizlerde mutlaka bulundurulur, damada ve arkadaşlarına hediye edilir. Genellikle orta kuşak süslemelerinde çeşitli bezemeler yer alır. Bu bezemeler arasında ibrik motiflerine de rastlanır. Bu keselerdeki kazancın helal ve bu kazançla alınacak rızkın temiz olması Türk-İslam inancının en önemli ahlaki ilkelerindedir. Helal rızıkla büyütülen çocukların iyi ahlaklı, ana-babaya saygılı, topluma faydalı insanlar olacağına inanılır. İbrik motifinin temiz bir su gibi helal kazancın sembolü olarak keseye işlendiği söylenebilir. Bolu Gerede’de tespit edilen para kesesinde ibrik motifleri görülmektedir (Fotoğraf 9).

Sofra sonunda el yıkatılması ve el kurulamak için peşkir/el havlusu sunma geleneksel sofrada adabının gereğidir. Bu peşkirlerin kısa kenarları su denilen bezeme kuşakları ile süslenmiştir. Peşkirler genellikle dokuma sırasında zemin atkı aralarına ilave edilen bezeme atkılarıyla meydana gelen motiflerle işlenmiştir. Bu kenar süslemelerinde elbette çok çeşitli çiçekler ve geometrik nakışlar yer almaktadır. Yozgat müzesinde karşılaşılan bir peşkirde iki dar kenar suyu arasında ibrik motifleri uygulanmıştır (Fotoğraf 10). Bu peşkirdeki bezeme kuşağını sınırlayan kenar suyunda su akış dalga yangışı, kırmızı beyaz ve mavi renkli, tekrar sıralamalıdır. Aradaki ibrik motifleri ise kırmızı ilave atkıyla oluşturulmuştur. Misafire sunulan ibrik motifli peşkirin temizlik ve helal rızık sembolize ettiği düşünülmektedir.

Fotoğraf 9. Para kesesi, Bolu-Gerede, (Hatice Somçağ arşivi).

Fotoğraf 10. Peşkir detayı, Yozgat Müzesi, (Soysaldı arşivi).

Sonuç

Bu makalede ele alınan Türk-İslam etnografyasında birçok örneğine rastlanan tekstil eserlerdeki ibrik bezemeleridir. Bu bezemelere çoğunlukla halı ve kilim seccadelerde rastlandığı söylenebilir. Bunların yanında para kesesi ve peşkirlerde de yer aldığına şahit olunmuştur. Seccadelerdeki ibrikler genellikle mihrap köşelerinde ve tepesinde, bazen de zemin deseni içinde yer almaktadır.

İbrik motifleri dörtgen hazneli, hazne üzeri dört bölmeli farklı renk bezemeli olmakla birlikte bir tanesinin basık küre haznesi üç rozet çiçeği ile süslenmiştir. Bütün ibrikler tabanı kaideli, kulplu, emzikli ve kapaklıdır. Lâdik halılarında emziğinden karanfil çıkan örnekleri de mevcuttur. Seccadelerdeki ibrik motifinin Türk-İslam kültüründeki temizliğe verilen önemi ve namaz/salat için alınan abdesti sembolize ettiği düşünülmektedir. Suyun bedeni temizlediği gibi ruhun/kalbin temizliği ve yücelmesi de kul olmanın ifadesi secdeyi hatırlatmaktadır. Helal rızkın sembolü olarak para kesesinde ve peşkirlerde de ibrik işlendiği söylenebilir. Çünkü insanın içinde ne varsa dışa vurduğu da odur. İbriğe gülsuyu konursa gül kokar, şerbet konursa o kokar. Yani insan içine helal rızık alırsa güzel huylara sahip olacağına inanılmaktadır. İbriğin içine konan su hayat veren temel unsur olduğu gibi, şerbet ve gülsuyu gibi şeylerinde insanlara verdiği ferahlık gibi çevrenize huzur vermenizin de mesajını vermektedir.

Kaynakça

- Akpınarlı, Hatice Feriha; Özdemir, Hande Ayşegül (2016) “Konya- Lâdik Halılarındaki Motiflerin İncelenmesi” idil, 2016, Cilt 5, Sayı 23
- Altıer, Semiha (2019) “Osmanlı Sanatı’nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 17 Bahar Sayı 26. Çanakkale.
- Göçgün, Önder (1995) *Dünden Bugüne-Yunus Emre*, AKDITYK, Atatürk Kültür Merkezi Yay:92, Ankara.
- Dilaver, Faruk (2017) *Gel Dosta Gidelim (Yunus Emre Hayatı, Divanı ve Risaletün Nushiyye)*, Emre Bilişim Yayıncılık, Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, (1943) *Yunus Emre Divanı*, İstanbul.
- Stone, Peter, (1997) *The Oriental Rug Lexicon*, Thames&Hutson, London.
- Ögel, Bahaeddin (1995) *Türk mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanları)* II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara.
- Tuncel, Gül (2006) “Topkapı Sarayı Müzesi’ndeki İbrikler” *Erdem*, 45 • 46 • 47, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yay. Ankara.